

A SPECIÁLIS SZAKISKOLAI TANULÓK ESÉLYEI

ISKOLARENDSZERÜNK RÉGÓTA KÜZD A SZOCIÁLISAN HÁTRÁNYOS helyzetű fiatalok képzésének gondjaival. 1990-től e réteg számára újfajta iskolatípus jelent meg: a speciális szakiskola, amelynek célja a szociálisan hátrányos helyzetű fiatalok felzárkóztatása és visszakapcsolása az iskolarendszerbe (a szakképzésbe). Az elmúlt években az Oktatáskutató Intézetben az NSZI ill. a MÜM megbízásából szociológiai kutatást folytattunk a speciális szakiskolai képzésről.¹ A kutatás során először 1993-ban postai kérdőívek útján az intézmények igazgatóit kérdeztük meg, majd 1994-ben településtípusra, az oktatott szakmákra és az iskolák profiljára vonatkozó reprezentatív mintán esettanulmányokat készítettünk ill. helyszíni megfigyelést folytattunk. Ugyanebben az évben és ugyanezekben az iskolákban az odajáró tanulókkal is kérdőíveket töltöttünk ki.

I. TÁBLA

A speciális szakiskolák számának változása

	iskolák száma	tanulók száma
1990/91-es tanév	65	3 335
1991/92-es tanév	189	9 542
1992/93-as tanév	289	18 200
1993/94-es tanév*	399	29 750

* Középfokú szakiskolák együtt. Forrás: A szakképzés helyzete, 1993/94. Szakképzési Füzetek. Bp., MÜM, 1994.

Mint a tábla is mutatja, a speciális szakiskolai képzőhelyek száma 1990 óta többszörösére duzzadt, ezzel megközelítette a szakmunkásképző intézmények számát. Nincs még egy olyan képzési forma, amely jelenleg olyan dinamikus fejlődést mutatna, mint éppen a speciális szakképzés. E dinamikus fejlődés magyarázata azokban a változásokban rejlik, amelyek a rendszerváltást követően az iskolarendszerben ill. a gazdaságban játszódtak le.

A szocialista gazdaság ill. az állami nagyvállalatok összeomlásával világossá vált, hogy nincs többé szükség arra a szakképzési struktúrára, amely korábban főként a nehézipari és a gépipari ágazatok számára képzett nagyüzemi szakmunkásokat. Vagyis ha a szakképzés nem akar nagy tömegben potenciális munkaerőt kibocsátani, akkor ezen ágazatok képzési kapacitását jelentősen le kell építenie. Ráadásul ugyancsak a

1 A kutatás vezetője: Liskó Ilona, a kutatásban résztvevő munkatárs: Tót Éva. Az itt közölt tanulmány a kutatási jelentés alapján készült.

gazdaság átalakulásával összefüggésben azoknak a nagyüzemi gyakorlólhelyeknek a többsége is megszűnt, amelyek korábban a szocialista szakképzés gyakorlólhely-kapacitásának túlnyomó részét biztosították. Miután a kisipari képzőhelyek bekapcsolódásának üteme nem követte az állami nagyipari gyakorlólhelyek leépülésének tempóját, a gyakorlólhelyek „kurrens” cikké váltak a magyar szakképzésben.

Mindezen változások következtében jelentősen csökkent a szakmunkásképzésben továbbtanulók aránya, (a négy év alatt 47%-ról 37,9%-ra), és ebben a korábban „nyitott” iskolatípusban is megjelent a felvételi szelekció. Főként azoknak a gyerekeknek a felvételi kérelmét utasították el, akik korábban az alacsony presztízsű (nehézipar, női könnyűipar, építőipar, gépipar, mezőgazdaság) szakmákban tanultak, akiknek a leggyengébb volt az általános iskolai bizonyítványuk, és akiknek a legszegényebbek (gyakran munkanélküliek) voltak a szülei, s akiknél így szóba se kerülhetett, hogy több százezer forintért gyakorlólhelyet „vásároljanak”.

Csakhogy ezeknek a gyerekeknek szakképzetlenül semmi esélyük nem volt arra, hogy munkát találjanak, ezért képzési formát kellett teremteni a számukra: így született meg 1990-ben a speciális szakképzés. Ez korábban sem volt teljesen ismeretlen képzési forma, hiszen az 1985-ös oktatási törvényben már szerepelt, csakhogy ez akkor a fogyatékos gyermekek szakmai képzését jelentette. Ugyan a törvény ellenére a fogyatékosok speciális szakiskolája 1985–90 között is fogadott „szociálisan” fogyatékos tanulókat, de 1990-től – amikor is megteremtődtek a képzés jogi keretei – a szociálisan hátrányos helyzetű tanulók képzése elvált a fogyatékos tanulók képzésétől.

II. TÁBLA

A speciális képzés bevezetésének időpontja

	1990 előtt	1990–92 között	1992 után
Az iskolák megoszlása (%)	14	42	44

E képzési forma dinamikus terjedését a fentiekén kívül demográfiai okok is magyarázzák. Az 1990-es évek elején az általános iskolákba a demográfiai hullámvölgy nyomán olyan alacsony létszámú korosztályok kerültek be, amelyek felszabadították a tárgyi és személyi kapacitások egy részét. Ez a legérzékenyebben a városi lakótelepi iskolákat és a községi kisiskolákat érintette, amelyeknek, ha nem akarták elbocsátani a feleslegessé vált pedagógusokat, új munkaköröket kellett keresniük – azaz új szolgáltatásokkal voltak kénytelenek bővíteni képzési kínálatukat.

Amikor az iskolai esettanulmányok készítése során a speciális szakképzés bevezetésének okairól ill. motívumairól érdeklődtünk az iskolákban, a legtöbb igazgató és pedagógus a középfokú iskolákból elutasított gyerekek magas számát és a kilátástalan helyzetükön való segítség szándékát, vagyis a pedagógusok szociális érzékenységét emlegette. Nincs okunk kételkedni ezen motívumok valóságában, de a beszélgetések során előbb-utóbb valamennyi iskolában fény derült arra is, hogy az intézmények tanulólétszámában a korábbi évekhez képest jelentős csökkenés, és ezáltal mind a tárgyi, mind a személyi feltételekben kapacitás-felesleg volt tapasztalható.

Ebből természetesen nem következik, hogy az ilyen képzést indító intézményeket nem a szociális érzékenység és a segítőkészség motiválta a képzés elindításakor (hiszen feleslegessé vált kapacitásukat egyéb célokra is felhasználhatták volna), de annyit azért szükséges megjegyezni, hogy az intézmények önállóságának illetve megszüntetésének veszélye és a pedagógus-munkanélküliség fenyegetése is játszhatott ebben némi szerepet. Talán akkor közelítjük meg leginkább az igazságot, ha úgy fogalmazunk, hogy a speciális szakiskolai képzés elindítását a középfokról elutasítottak számának növekedése tette szükségessé és a demográfiai hullámvölgy által befolyásolt intézményi érdekek tették lehetővé.

Lényegében ezzel magyarázható, hogy a speciális szakképzést a legtöbb esetben olyan iskolákban vezették be, amelyekben korábban soha nem folytattak szakképzést, illetve ahol a szakmai képzéshez sem tradíció, sem szakértelem, sem a feltételek nem álltak rendelkezésre. A speciális szakképzést elsősorban olyan intézmények vezették be, amelyek a fent részletezett folyamatok által érintve voltak, illetve amelyekben már korábban is megjelentek azok a gyerekek, akiket 1990 után a „normál” középfokú iskolák elutasítottak. Talán nem véletlen, hogy az átlagosnál több községi iskolát és kevesebb magas presztízsű iskolát találunk közöttük.

A speciális szakiskolák ritkán váltak önálló intézményekké, a legtöbb esetben egyéb típusú iskolák mellett kiegészítő képzési formaként jöttek létre. Ha közelebbről is meg akarjuk határozni, hogy milyen intézményekről van szó, az esettanulmányok alapján az alábbi típusok különböztethetők meg.

- Olyan elnéptelenedő szakmunkásképzők, ahol korábban nagy tömegű gépipari, építőipari, nehézipari, női könnyűipari vagy mezőgazdasági képzés folyt, vagyis főként olyan szakmákat oktattak, amelyeknek a presztízse csökkent, illetve amelyeknek az elvégzése csekély esélyt adott a munkapiaci elhelyezkedésre.
- Olyan nagy létszámú városi lakótelepi általános iskolák, amelyeknek a környezete fokozatosan előregedett, és a demográfiai hullámvölgy is csökkentette a gyereklétszámot.
- Olyan községi általános iskolák, ahol a demográfiai hullámvölgy miatt csökkent a gyereklétszám.
- Olyan hátrányos helyzetű lakókörnyezetben működő általános iskolák (városszéli iskolák, községi iskolák), ahonnan egyre kevesebb gyerek tudott bejutni középfokú iskolákba.
- Olyan fogyatékos gyerekeket oktató vagy kisegítő általános iskolák, amelyek korábban is folytattak speciális képzést saját tanulóik számára, és ezt a „normál” gyerekek számára is megnyitották.
- Olyan művelődési házak, amelyekben klub vagy egyéb kötetlen formában korábban is foglalkoztak a hátrányos helyzetű fiatalokkal.
- Dolgozók általános iskolái, amelyeknek megszűnt korábbi funkciójuk.
- Olyan szakmunkásképző iskolák kollégiumai, amelyek a szakmunkástanulók létszámcsökkenése miatt elnéptelenedtek.
- Olyan nevelőotthonok, ahonnan reménytelenné vált az állami gondozottak továbbtanulása.

Az elmúlt négy évben az állami oktatási intézményrendszer két irányban bővítette jelentős mértékben a szolgáltatásait. Ezek: az elitoktatás (szerkezetváltó iskolák) és a hátrányos helyzetű gyerekek oktatása (speciális szakiskolák). Mindkét bővítés esetében közös, hogy a változtatási szándékok intézményi szintről indultak ki, az oktatási kormányzat pedig csak engedélyt (finanszírozást nem) adott a szándékok megvalósulásához.

A speciális szakoktatást kezdeményező iskolák és pedagógusok határozott szociális érzékenységről, empátiáról és bátorságról tettek tanúbizonyságot, amikor a szinte reménytelen pedagógiai feladatokat felvállalták. Lényegében arra vállalkoztak, hogy magukra veszik a családi nevelés (hátrányos helyzetű, deviáns szülők, felbomlott családok) és az általános iskolai oktatás bukácsoló, túlkoros, kudarcos, beilleszkedési nehézségekkel küszködő gyerekeinek gondjait.

A speciális szakképzés bevezetésének engedélyezése körül jó ideig nem sikerült tisztázott viszonyokat teremteni. Az első években minisztériumi és önkormányzati engedélyezés egyaránt előfordult, mígnem az 1993-as oktatási törvény ezt egyértelműen fenntartói hatáskörbe utalta.

A korábbi minisztériumi engedélyezésnek is feltétele volt a fenntartói támogatás, főként azért, hogy az önkormányzatokra háríthassák a képzés bevezetésével felmerülő költségeket. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy ha az iskolák elkészítették a képzésre vonatkozó tervezetüket, be kellett nyújtaniuk a fenntartó önkormányzathoz, ahol elbírálták azt. Miután a speciális szakképzést folytató iskolák túlnyomó többségét az adott település önkormányzata tartja fent, az engedélyezés folyamata az iskolák és a fenntartó önkormányzatok viszonyára illetve a fenntartó önkormányzatok szociális érzékenységére is fényt derít.

Az engedélyt az általunk vizsgált iskolák közül végül valamennyien megkapták, de az igazgatók beszámolóiból az önkormányzati hozzáállás széles skálája olvasható ki.

- Voltak önkormányzatok, amelyek maguk kezdeményezték a speciális szakképzés bevezetését iskoláztatási kötelezettségeik (16 éves korig tartó képzés) teljesítése érdekében, és anyagilag is támogatták az iskolák programját.
- Voltak olyan önkormányzatok, amelyek ugyan nem maguk voltak a kezdeményezők, de ha az iskola ilyen tervvel megkereste őket, támogatták az ötletet és pénzt is adtak a megvalósításához.
- Voltak olyan önkormányzatok, amelyek minden további nélkül engedélyezték a speciális szakképzés bevezetését, de anyagi támogatást, maguk is szegények lévén, nem tudtak nyújtani.
- Volt olyan fenntartó, amelyik nyilatkozatot kért az iskoláktól, hogy az új képzési forma bevezetése esetén nem támaszt anyagi igényeket.
- Volt olyan önkormányzat, amelyik nem ellenezte ugyan a képzés bevezetését, de nem is támogatta, miután nem rendelkezett a településre vonatkozó oktatási koncepcióval, az iskolákra bízta, hogy hova milyen képzési formát vezetnek be. Egyetlen kikötése volt, hogy ne támasszanak finanszírozási igényeket.
- Végül előfordult olyan helyzet is, hogy az önkormányzat ellenezte, vagy kifejezetten akadályozta a speciális szakképzés bevezetését. Ennek oka többféle lehetett: vagy

nem értett egyet a képzésre vonatkozó koncepcióval, vagy hiányzott a szociális érzékenység az önkormányzat választott képviselőiből, vagy pedig az iskola vezetője ellen volt a fenntartónak kifogása, és ez is alkalmat nyújtott arra, hogy borsot törjön az orra alá.

A szabályozás bizonytalanságát, illetve az iskolák tájékozatlanságát bizonyítja, hogy voltak olyan iskolák, amelyek a „biztonság kedvéért” akkor is engedélyeztették a minisztériummal a program bevezetését, amikor erre már semmi szükség nem volt, és olyan iskola is akadt, amelyik akkor tudta meg, hogy minisztériumi engedélyre lett volna szükség, amikor a képzés első évét már befejezte.

A speciális szakképzés 1990-ben történt bevezetését sem viták, sem kísérletek, sem igényfelmérés, sem előkészítő munka nem előzte meg. A képzés bevezetésének zöld utat nyitó minisztériumi rendelet a képzés célját a következőképpen határozza meg: „Az elméleti ismereteket kevésbé igénylő szakokon, szakmákban, továbbá betanított munkakörökben való elhelyezkedést elősegítő szakképzést nyújt, illetőleg felkészít az életkezdesre, a családi életre.”² Ez a meghatározás egyrészt kifejezi, hogy a speciális szakképzést nem egy átmeneti (tehát valamilyen további oktatási formára előkészítő), hanem befejező (a munkapiacra való kilépést megelőző) oktatási formának szánták az oktatás irányítói, másrészt igyekeztek úgy fogalmazni, hogy a képzési célba sok minden (szak, szakma, életkezdes, családi élet) beleférjen, és óvakodtak annak a meghatározásától, hogy milyen végzettséget (szakmunkás, betanított munkás, semmilyen) adjon, illetve mire képesítsen ez az iskola. Ebből a meghatározásból az is világosan látszik, hogy az oktatásirányítók igyekeztek az egyes intézményekre hárítani annak eldöntését, hogy mit oktassanak speciális szakképzés címén.

Ezzel egyidőben a Nemzeti Szakképzési Intézet a fentiekől eltérő álláspontot képviselt. A szakképzés szakértői (német mintát követve) átmeneti (szakképzésre előkészítő) képzési formában gondolkoztak, és ennek a koncepciónak megfelelően készítették el az iskoláknak ajánlott közismereti és pályaaorientációs tanterveiket. Az NSZI tanterveivel párhuzamosan azonban másfajta (konkrét szakmákra felkészítő) tantervek is készültek, amelyek szintén kikerültek a tantervpiacra. Ilyenek voltak például a Földművelésügyi Minisztérium által engedélyezett gazdaképző tantervek, a Budapesti Művelődési Központ főként kézműves kismesterségekre képző tantervei, a budapesti Pesti Barnabás Élelmiszeripari Szakmunkásképző és Szakközépiskola háziasszonyképző tanterve.

Mindezek eredményeként a 90-es évek első felében speciális szakképzés címén lényegében kétféle képzési forma indult be. Valamilyen szintű (főként az általános iskola 7–8. osztályának tananyagát átismétlő, felzárkóztató jellegű) közismereti képzést valamennyi speciális szakiskola nyújt, de a szakismeret oktatása terén két típus különböztethető meg. Az egyik „átmeneti” képzési típusnak tekinti magát, amely főként pályaaorientációs céllal nyújt szakmai ismereteket, vagyis felkészíti a gyerekeket a későbbi szakmatanulásra. A másik pedig „befejező”, a munkába lépésre előkészítő

2 1990/XXIII. tv.

képzési forma, vagyis olyan szakmai ismereteket nyújt (szakképzést folytat), amelyeknek birtokában javulnak a gyerekek elhelyezkedési esélyei.

Ennek megfelelően az iskolák által kiadott bizonyítványok sem egyenértékűek. Jelenleg van olyan speciális szakiskola, amelyik szabályos szakmunkás-bizonyítványt ad, van, amelyik csak az ÁSZJ-hez tartozó szakmákról állít ki bizonyítványt, és olyan is szép számmal akad, ahol befejezéskor a gyerekek csak iskolalátogatási bizonyítványt kapnak. A bizonyítvány természetesen meghatározza az adott iskola presztízsét és keresettségét, de nem valószínű, hogy ennek az ott folyó oktatás színvonalához túl sok köze lenne. Inkább úgy tűnik, hogy ebben a „sokszínűségben” a szabályozás bizonytalanságán kívül az igazgatók ügyességének, rámenősségének jutott a döntő szerep. Van olyan igazgató, aki minden felső kapcsolatát mozgósította annak érdekében, hogy szakmunkás-bizonyítványt adhasson a gyerekeknek, és van, aki ezt nem tudta vagy nem akarta megtenni, így az ő iskolájából ma is szakmunkás-bizonyítvány nélkül kerülnek ki a gyerekek.

Sok esetben nem a gyerekek érdeklődése vagy a munkapiaci igények, hanem a rendelkezésre álló feltételek szabták meg azt is, hogy milyen szakmákat kezdtek oktatni a speciális szakiskolák. Sok helyen éppen azért került sor pl. éppen a gazdasszonyképzés bevezetésére, mert egy ehhez szükséges konyhát, varrodát vagy gépipró termet tudtak a legkönnyebben, illetve a legkevesebb pénzből berendezni. Gyakori volt, hogy kifejezetten az igénytelenség (mihez nem kell sok tanulás, mire kell kevés hely, mihez nem kell költséges technikai berendezés és sok nyersanyag, és mihez találnak szakoktatót az iskola közelében) szempontja alapján döntöttek el, hogy milyen szakmákat oktassanak. Erre az igénytelenségre jellemző példa, hogy akadt olyan iskola, ahol egy minisztériumi látogatás alkalmával visszavonták a képzési engedélyt a nem elégséges tárgyi felszereltségre hivatkozva.

A speciális szakiskolások pályaválasztása

A következőkben a fentebb említett kérdőíves vizsgálat alapján a speciális szakiskolák tanulóinak pályaválasztása és munkaerő-piaci esélyei kerülnek bemutatásra. Mivel ezzel egyidőben szakmunkástanulók körében is folytattunk kérdőíves vizsgálatot,³ így lehetőség nyílik e két iskolatípus tanulóinak összehasonlítására is.

A gyerekek pályaválasztását általános iskolai eredményük jelentősen befolyásolta. A speciális szakiskolák tanulóinak átlageredménye 2,7, a szakmunkástanulóké 3,4 volt. A két iskolatípus között tehát jelentős a különbség, a szakmunkásképző intézetek csökkenő tanulólétszámuk ellenére sem vesznek fel gyengébb teljesítményű gyerekeket.

A speciális szakiskolások körében az általános iskolai átlagos eredmény iskolatípusonként nem mutat jelentős különbségeket, a szakmánkénti átlagos eredményeknél viszont nagyobb eltéréseket tapasztalhatunk. Az úgynevezett fiús szakmák (építőipar, könnyűipar) átlagai jóval alacsonyabbak a lányos szakmákénál. A nemenkénti átlag is alátámasztja ugyanezt a különbséget, a fiúk átlaga két tizeddel rosszabb, mint a

3 Szakmunkástanulók a kilencvenes években. Kutatásvezető: Csákvó Mihály és Liskó Ilona

lányoké. Vagyis a lányokat relatíve magasabb tanulmányi átlaggal veszik fel a speciális szakiskolákba. Ennek az az oka, hogy a szakmunkásképzők többsége leginkább fiús szakmákat oktat, a lányok számára kisebb a szakmakínálat. Így a rosszabb tanulmányi eredményű lányok, akiknek semmi esélyük nincs szakközépiskolába illetve gimnáziumba bekerülni, a szakmunkásképzőkből is kiesnek, mivel a fiúkhoz képest nekik jobb tanulmányi eredményt kellene produkálni. A már említett szakmunkásvizsgálat adatai is ezt támasztják alá. Ott az általános iskolai tanulmányi eredmény a lányoknál az átlagosnál egy tizeddel magasabb, a fiúknál pedig egy tizeddel alacsonyabb volt.

A gyengébb tanulmányi eredmény mellett a továbbtanulási esélyeket tovább rontotta, hogy a tanulók 27,1%-ának kellett az általános iskolában osztályt ismételnie, egyhetedüknek több osztályt is.

Ilyen előzmények mellett a kérdezettek 76%-ának volt valamilyen elképzelése a továbbtanulással kapcsolatban, és közülük 71,2% szakmunkásként képzelte el a jövőjét. Eredetileg tehát csak kevesen gondoltak arra, hogy speciális szakiskolában fognak szakmát tanulni.

A tanulók egyharmada csak egy helyre adta be a pályaválasztási papírját, közülük 60% eleve speciális szakiskolába jelentkezett. Két helyre jelentkezett a tanulók 31%-a, 27%-uk pedig három intézményt jelölt meg. Összességében a megkérdezettek 5,5%-a csak speciális szakiskolát és szakmát jelölt meg továbbtanulási célként, 43,3%-uk csak más középfokú intézményt, és nagyobb részük (47,4%-uk) speciális szakiskolát és más középfokú intézményt is. A több helyre jelentkezők nem ragaszkodtak ugyanahhoz az iskolához, csak 17%-uk jelölte meg mindannyiszor ugyanazt az intézményt. Az adatokból tehát jól látszik, hogy a gyerekek többsége „jobb híján” kérte a felvételt ezekbe az iskolákba.

III. TÁBLA

Jelentkezések a képzési típus szerint

	1. jelentkezés		2. jelentkezés		3. jelentkezés	
	N	%	N	%	N	%
spec.szakisk.	147	30,3	120	38,0	78	49,0
szakmunkás	272	56,0	163	51,7	66	41,5
szakközép	53	11,0	26	8,3	12	7,5
gimnázium	13	2,7	6	2,0	3	2,0
összesen	485	100,0	315	100,0	159	100,0

Az egyes képzési típusok és az általános iskolai átlageredmények erős linearitást mutatnak. Azoknak, akik gimnáziumba jelentkeztek, 3,4 volt az általános iskolai átlaga, a szakközépiskolába jelentkezőké 3,2. Viszont elenyésző az eltérés a szakiskolába és a szakmunkásképzőbe jelentkezők tanulmányi eredménye között. A szakiskolába jelentkezők átlaga 2,80 volt, míg a szakmunkásképzőbe jelentkezőké 2,86.

Azok közül, akik eredetileg nem jelentkeztek (egyik helyen sem) speciális szakiskolába, a legtöbben szakmunkásképzőbe készültek. A három intézményt megjelölők egyharmada mindhárom esetben azonos szakmacsoportot választott, és 7,6%-uk

ugyanazt a szakmát is, kétharmaduk viszont más szakmacsoportokat. A két intézményt megjelölők körében 35,3% választott azonos szakmacsoportot, és 22,8% választotta ugyanazt a szakmát.

Az első jelentkezésnél a többféle iskolatípusokba jelentkezők közül legtöbben a szakmunkásképző iskolákat preferálták. A második és harmadik jelentkezésnél a legtöbben már a speciális szakiskolák felé fordulnak.

A szakiskolák felé irányultság oka valószínűleg az, hogy a gyerekek tisztában voltak felvételi esélyeikkel, és úgy ítélték meg, hogy ha a szakmunkásképzőbe nem veszik fel őket, akkor szakiskolába próbálnak bejutni hasonló szakmára. Az adatokból azonban az derült ki, hogy szakmai elképzeléseiket is fel kellett adniuk. Mindannyiszor senki sem választott azonos szakmacsoportot, és az első két jelentkezésnél megjelölt szakmacsoport is csak a tanulók 8%-ánál egyezik meg.

Vagyis a speciális szakiskolai tanulók pályaválasztására nem jellemző a szakmák iránti elkötelezettség. A tanulók kétharmada már a jelentkezési lap beadásakor eltért eredeti elképzelésétől, sem az elképzelt szakmához, sem ahhoz hasonlóhoz nem ragaszkodott. Viszont a maradék egyharmad – akik mindannyiszor azonos vagy hasonló szakmát jelöltek meg – pályaválasztásának kényszerűségét is jelzi, hogy a jelenleg tanult szakma és az eredeti elképzelés mindössze a tanulók 6,6%-ánál egyezik meg. Vagyis a megkérdezett 530 tanulóból 495-en nem azt a szakmát tanulják, amit elképzelték. Ebből adódik, hogy arra a kérdésre, hogy ha ma újra pályát választana, a jelenlegivel azonos szakmát választaná-e, a kérdezettek több mint fele nem-mel válaszolt. Közülük 62,8% az eredeti elképzelésének megfelelő szakmát választana. Ugyanakkor jóval kevesebben vannak azok (15%), akik valóban meg akarják változtatni jelenlegi szakmájukat. Közülük a legtöbben (60%) szintén az eredeti elképzelésüknek megfelelő szakmát szeretnének tanulni.

A jelentkezést követően a tanulók kétharmadának kellett részt vennie valamilyen felvételi vizsgán. Tehát annak ellenére, hogy a speciális szakiskola a szakképzés legalsó fokának számít, ebbe az iskolatípusba is meglepően gyakran felvételihez kötött a belépés.

Igaz, hogy a speciális szakiskolák felvételi kívánalmi vegyesek, vannak olyan iskolák, ahol a felvételi mindössze az alapvető ismereteket, pl. az írás és olvasás készséget méri. Ezen túl a speciális szakiskolák a felvétellel leginkább a tanulásra és a beilleszkedésre alkalmatlan gyerekeket igyekeznek kiszűrni.

A speciális szakiskola azonban nemcsak a szakmunkásképzőkből elutasított tanulók számára jelent továbbtanulási lehetőséget, hanem a más iskolatípusokból lemorzsolódók számára is. A megkérdezettek 15,5%-a korábban már járt egy másik középfokú intézménybe. Közülük legtöbben szakmunkásképzőből morzsolódtak le. E csoport általános iskolai tanulmányi eredménye jóval magasabb, mint az átlag (3,1). Lemorzsolódásuk okaként a legtöbben gyenge tanulmányi eredményüket jelölték meg. Ugyanakkor a választott szakmával való elégedetlenség is sokakat ösztönzött az iskola elhagyására. E két ok mellett – kisebb arányban – még szerepet kapott a fegyelmivel való elbocsátás és az iskolával való elégedetlenség is.

Végül is a speciális szakiskolások 25%-át az általuk megjelölt iskolák egyikébe sem vették fel, és csupán 6,6%-uk tanulja azt a szakmát, amit eredetileg elképzelt.

Tehát mind a továbbtanulási szándék, mind a szakmaválasztás adatai azt mutatják, hogy a tanulók túlnyomó többsége általános iskolai tanulmányi eredménye, az adott iskolába való túljelentkezés, illetve más középfokú iskolatípusból való lemorzsolódás miatt kényszerült arra, hogy speciális szakiskolai osztályokba lépjen be, illetve elképzeltéseikhez képest másutt és más szakmát tanuljon.

A speciális szakiskolások pályaválasztási esélyeit azonban nemcsak gyenge általános iskolai bizonyítványuk, szülei szegénysége és lakóhelyük korlátozza, hanem az iskolák szakmakínálata is. Ennek következtében szakmaválasztásukat igen gyakran nem érdeklődésük motiválja, hanem a számukra megnyíló korlátozott lehetőségek. Kiábrándultságukat a legtöbb esetben az okozza, amikor kiderül, hogy a speciális szakiskolákban megszerezhető szaktudással és bizonyítvánnyal nincsen túl sok esélyük az elhelyezkedésre.

A speciális szakiskolások tervei és a munkaerő-piaci esélyek

Kérdésünk időpontjában a speciális szakiskolai tanulók 75%-ának volt valamilyen terve a jövőre vonatkozóan. Az első éveseknek ugyanolyan arányban vannak már terveik az iskola befejezése utánra, mint a végzősöknek, lányoknak és fiúknak egyformán. Akiknek már van terve az iskola befejezése után, azok mintegy kétharmada el akar helyezkedni. 8%-uk önálló vállalkozásba akar kezdeni, 3,5% a családi vállalkozásba akar bekapcsolódni (a kérdezettek szüleinek 9%-a vállalkozó). Mindössze 9%-uk nem akar munkába állni.

Az elhelyezkedni nem akarók mindegyike nappali tagozaton akar továbbtanulni. A továbbtanulást tervezők aránya azonban ennél magasabb, mivel sokan szeretnének munka mellett is tanulni. Így összesen a kérdezettek kétharmada szeretne még tanulni valamit a speciális szakiskola befejezése után. Ezt a magas arányt valószínűleg az magyarázza, hogy a speciális szakiskolák többsége jelenleg nem tud olyan végzettséget adni, amivel a gyerekek a munkaerőpiacon jó esélyekkel indulhatnának. A továbbtanulni akarók többsége (72%) szakmunkásképzőbe készül. Ugyanezt a szakmát azonban csak kevesen választanák (31%), a többség inkább mást tanulna. További 9%-uk gimnáziumba szeretne kerülni, és csak 7% választana szakközépiskolát. A gimnáziumba és a szakközépiskolába vágyók többsége az általános iskola után is ezekbe az iskolatípusokba adta be jelentkezési lapját.

Az általános iskolai jegyeket és a továbbtanulási célokat összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy az átlagosnál jobb teljesítményűek gimnáziumban, szakközépiskolában szeretnének továbbtanulni. A speciális szakiskolában tanított négy fő tárgy (matematika, magyar, szakmai elmélet, szakmai gyakorlat) jegyeinek átlagai is azt mutatják, hogy a továbbtanulni szándékozók között a jobb teljesítményűek vannak többségben. Az is figyelemre méltó, hogy azok a tanulók, akik korábban már jártak más középfokú iskolába és onnan lemorzsolódva kerültek a speciális szakiskolákba, kevés kivétellel ismét vissza szeretnének kerülni valamilyen szakképző intézménybe (85%).

A speciális szakiskolák tanulóinak tervei összecsengenek a szakmunkástanulókéival. A szakmunkástanulók csaknem kétharmada szintén tovább akar tanulni az iskola befejezése után. A két iskolatípus tanulói között azonban eltérések is mutatkoznak. A szakmunkástanulók között kevesebben vannak azok, akik munkavállalóként szeretnének elhelyezkedni (41%), és jóval többen, akik vállalkozni szeretnének, illetve családi vállalkozásba kapcsolódnának be (20%).⁴ Egy másik különbség, hogy a szakmunkástanulók között eltérés mutatkozik az egyes évfolyamok és a nemek szerint is. A végzéshez közelebb állóknak inkább vannak terveik a jövőre vonatkozóan, mint az elsősöknek. A nemek szerinti megoszlás pedig azt mutatja, hogy a lányok nagyobb arányban nem akarnak elhelyezkedni, mint a fiúk. Ilyen különbségeket a speciális szakiskolák tanulóinál nem lehet felfedezni.

Mindkét iskolatípus tanulóinak terveiben nagy szerepet játszik tehát a továbbtanulás, ami azt jelzi, hogy az alacsony presztízsű középfokú iskolák diákjai tanuló idejük meghosszabbításával illetve magasabb iskolai végzettség megszerzésével próbálják elkerülni a munkanélküliséget, illetve így próbálják javítani munkaerő-piaci esélyeiket.

Míg a jövőre vonatkozó terveknel a kérdezettek 11,5%-a jelölte meg célként a vállalkozást (saját vagy családi), addig a vállalkozási hajlandóság ennél magasabb arányt mutat. A kérdezettek 35%-a vélte úgy, hogy lenne esélye arra, hogy vállalkozásba fogjon. (Ez az arány a szakmunkástanulóknál még magasabb, 45%.) Mindkét iskolatípus tanulóira jellemző azonban, hogy a felsőbb évesek kevesebb esélyt látnak a vállalkozásra, illetve a fiúknak nagyobb a vállalkozási hajlandósága, mint a lányoknak.

A speciális szakiskolai tanulóknál a tanult szakma szerint is eltér a vállalkozói hajlandóság: a kereskedelmi és szolgáltató ipari tanulóknál a legnagyobb. A legkevesbé jónak a gazda/háziasszony és a mezőgazdasági szakmákban tanulók ítélik meg vállalkozási esélyeiket.

Azok közül, akik nem látnak esélyt arra, hogy vállalkozásba fogjanak, a legtöbben pénzhíányra hivatkoztak (a kérdezettek 80%-a). További hiányként említették a szaktudást (a kérdezettek 20%-a). Csak 8,3%-uk vélte úgy, hogy hiányoznak a tárgyi feltételek a leendő vállalkozáshoz, és mindössze 4,4%-uk hivatkozott a vállalkozási ismeretek hiányára.⁵ Az összes lehetséges hiány említése közül a tanulók 67%-a csak a pénzt választotta. Tehát a vállalkozási esélyt a legtöbben csupán a pénztől teszik függővé.

Míg a tanulóknak csak a 35%-a lát esélyt vállalkozás indítására, addig többen (41%) gondoltak már külföldi munkavállalásra. (Ez az arány, csakúgy, mint a vállalkozási hajlandóság, a szakmunkástanulók körében is magasabb, ott 54,1%.) A külföldi munkavállalás független a tanulók lakóhelyétől, valamint nemek és évfolyamok szerinti megoszlásától. Minél rosszabb tanulmányi eredményű valaki, annál inkább gondolt már külföldi munkavállalásra, kivált, ha járt már külföldön (a speciális szakiskolásoknak egyébként kevesebb mint fele járt már az országhatáron túl). Azok, akik nem vállalnának munkát idegen országban, leginkább itthoni érzelmi kötődésükre hivat-

⁴ Csákvó Mihály: Szakmunkástanulók a munkaerőpiac előtt in: Szakmunkástanulók a kilencvenes években. Bp., OI, 1994. Kézirat

koztak (60%). Csak kevesen (22%) említették a pénz és az idegen nyelv ismeretének hiányát (14%). (Holott igen kevés speciális szakiskola tantervében szerepel idegen nyelv oktatása.)

Azt is megkérdeztük a speciális szakiskolásoktól, hogy itthon milyen esélyt látnak az elhelyezkedésre. A kérdezettek kevesebb mint fele (42%) úgy vélte, hogy akad még munkahely, csak keresni kell, 16%-uk szerint könnyű munkahelyet találni a szakmában. A kérdezettek kisebbik része a skála alsó fokait jelölte meg, de csak 2,1%-uk találta úgy, hogy szakmájában egyáltalán nem lehet elhelyezkedni.

A kérdezettek ítéletei szoros összefüggést mutatnak a tanult szakmával ($C = ,38744$, $p = ,00001$). A fémipari, gazda/háziasszony és mezőgazdasági szakmákat tanulók érzik leginkább úgy, hogy szakmájukban egyáltalán nem vagy csak nagy szerencsével lehet elhelyezkedni. A pályaaorientáló képzésben résztvevők szintén kevés esélyt látnak az elhelyezkedésre, hiszen ez a képzés nem nyújt semmilyen szakképzettséget, csupán a későbbi szakmaszerzéshez ad nagyobb esélyt. A kereskedelmi, szolgáltatóipari, ruhaipari tanulók inkább remélik, hogy el tudnak helyezkedni. Az esélyek megítélése és az évfolyamok között nincs szignifikáns kapcsolat, az elsősök épp úgy tisztában vannak az elhelyezkedési lehetőségekkel mint a végzősök.

Arról is megkérdeztük a tanulókat, szerintük min múlik, hogy valaki munkanélküli lesz. Túlnyomó többségük úgy véli – függetlenül attól, hogy saját elhelyezkedési esélyeit milyennek ítélte meg –, azon, hogy akar-e dolgozni. Hogy mit tenne, ha nem tudna elhelyezkedni, azt válaszolták, leginkább az álláskeresés különböző módjait választanák – és csak igen kevesen nem próbálkoznának a munkába állással.

Egy állás elnyerésében az is meghatározó, hogy a tanuló milyen áldozatot hajlandó vállalni annak érdekében, hogy tanult szakmájában helyezkedhessen el. (Az áldozatvállalást a naponta ingázás, az ideiglenes, illetve végleges lakóhelyváltás skálájával mértük.) A gyerekek többsége a tanult szakmában szeretne elhelyezkedni (84,1%), 70%-uk többféle kompromisszumra is hajlandó ennek érdekében.⁵ A többség (68,5%) a szakmáján kívül is elhelyezkedne, ha nincs más lehetősége. Csupán a tanulók 2,3%-a nem helyezkedne el más szakmában.

Hogy mennyire képesek megítélni munka-esélyeiket, az attól is függ, hogy mennyire tájékozottak a munkaerőpiacon. A kérdezettek fele már érdeklődött álláslehetőségek után, természetesen főként a végzős tanulók. A tanulók egytizede azért nem érdeklődött, mert már megvan a helye, és mindössze egy százalékuk tartja a helyzetét reménytelennek. Szakmák szerint nézve az előbbi kategóriába a szolgáltatóipari, utóbbiba pedig a mezőgazdasági és a gazda/háziasszonyképző tanulók tartoznak.

Akik már érdeklődtek álláslehetőség után, főként a család, a rokonok, az ismerősök és barátok segítségét vették igénybe. A speciális szakiskolások pontosan tudják, hogy iskoláik segítségére nemigen számíthatnak. Mindössze 11%-uk fordult közbenjárásért valamelyik tanárához.

FEHÉRVÁRI ANIKÓ

⁵ Mivel több hiány említése is lehetséges volt, ezért az adatok összege > 100%.